

Səidə HƏSƏNZADƏ,

Hüquq elmləri doktoru, Hüquq və İnsan
Haqları İnstitutunun aparıcı elmi işçisi
saidahasan@gmail.com

İNSAN VƏ QADIN HÜQUQLARININ MAHİYYƏTİ

Açar sözlər: qadın, ailə, uşaq, hüquq və azadlıqlar, hüquqi vəzifələr, beynəlxalq hüquq, dövlət-daxili hüquq, nikah hüququ, təhsil hüququ, konvensiyalar, qanunvericilik

Key words: woman, family, child, human rights and freedoms, legal obligations, international law, national legislation, the right to marry, the right to education, conventions, legislation.

Ключевые слова: женщина, семья, дети, права и свободы человека, правовые обязательства, международное право, национальное законодательство, право на вступление в брак, право на образование, конвенции, законодательство.

Bəşəriyyətin təkamülü mahiyyət etibarlı ilə azadlığın mütərəqqi inkişafını ehtiva edir. Elə buna görə də min illər boyu dövlət və ayrıca bir fərdin şəxsi münasibətləri, həqiqətən dramatik səciyyə daşımış, uzun tarixi mübarizələr yolu keçmişdir. Bununla belə, hakimiyyət faktiki olaraq, yaşamaq hüququ da daxil olmaqla insanın maraqları qarşısında tarixən baş əyməyə məcbur olmuş və onun hüquqlarını tanımaq məcburiyyətində qalmışdır. Elə bunun nəticəsidir ki, nəsillərin nəzəri fikri cəmiyyətdə kompromis tapmağa və insanı hakimiyyətin əsassız təhdidlərindən qorumağa, insanın təbii, ayrılmaz hüquqları vasitəsi ilə ona qarşı sədd qoymağa zaman-zaman cəhd etmişdir. İnsan hüquqlarının təbiətinə işıq salmış daha geniş yayılan baxışlar sistemi, onların ilk növbədə hər hansı tələb obyektini ehtiva edən müəyyən sosial imkan kimi başa düşülmüşdür. Buna görə də insan hüquqları, cəmiyyətin sosial fəaliyyəti, onun ictimai münasibətləri, fərdin həyat şəraiti ilə sıx bağlı bir şəraitdə təşəkkül tapmışdır. Çünki, insan hüquqları olmadan müasir həyatı təsəvvür etmək mümkün deyildir. Elə buna görə də, insan hüquq-

ları və dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması ideyası bu gün dünyada ictimai inkişaf prosesinə istiqamət verən mühüm ideyalardan biri kimi səciyyələndirilir və aktual mahiyyət daşıyır. Dünyanın əksər ölkələrində insan hüquqları, insanın ümumiyyətlə mövcud olmasının və milli inkişafının ən vacib şərti kimi qəbul edilir. Burada xüsusi qeyd edilməlidir ki, insanın istər cəmiyyət və istərsə də dövlət tərəfindən pozula bilməyən hüquqlara sahib olması ilə bağlı ideya, insan cəmiyyətinin yarandığı dövrdən meydana çıxmış, inkişaf etmiş, bu gün daha aktual bir mahiyyət kəsb etməklə sanki bəşəriyyət bu hüquqların etibarlı müdafiəsinə səfərbər edilmişdir. Bəşəriyyətin tarixi inkişafında demokratik və humanist təlimlər, ictimai-siyasi hərəkatlar və cərəyanlar, siyasi hüquqi doktrinalar və konsepsiyalar, baxışlar və nəzəriyyələr şəxsiyyətin daim yüksəldilməsinə, insan hüquqlarının və azadlıqlarının genişləndirilməsinə və onların müdafiəsinə yönəldilmişdir. Bu mənada nəzəri baxımdan insan hüquqları və azadlıqları dedikdə, əslində konkret fərdin, geniş mənada isə şəxsiyyətin cəmiyyətdə mükəmməl hüquqi imkanlarını, səlahiyyətlərini, onun statusunu ehtiva edən kompleks hüquq sistemi başa düşülür. İnsan hüquq və azadlıqları insanın, onun cəmiyyətə, dövlətə və başqalarına olan münasibətlərdə yerini və rolunu müəyyən edən təsəvvürlər sistemidir. İnsan hüquqları – şəxsiyyətin hüquq normalarında təsbit olunmuş hakimiyyətlə və dövlətlə qarşılıqlı münasibətlərindəki statusunu səciyyələndirən rəftar normalarının məcmusudur. Buna görə də mahiyyət etibarlı ilə o, dövlətin zorakılığından və özbaşınalığından qorunmanın üsullarının və vasitələrinin ən mühüm və müasir günlərimizdə geniş yayılmış üsullarından birinə çevrilmişdir. Bu gün insan hüquqları fenomenal və obyektiv baxışlar, təsəvvürlər, nəzəriyyələr və təlimlər sistemi kimi səciyyələndirilir və zəmanə-

mizin ən böyük uğuru hesab edilir. Daha geniş mənada isə müasir elmi baxışlarda insan hüquqları humanitar biliyin kompleks sistemi kimi özünü göstərir.

Müxtəlif nəzəri və elmi təlimlərdə, baxışlarda, nəzəriyyələrdə, tədqiqatlarda, subyektlərə münasibətdə öz mənə və məzmununa, məkan və zaman göstəricilərinə və digər xüsusiyyətlərinə görə insan hüquqlarının və azadlıqlarının ən müxtəlif təsnifatlarına rast gəlmək mümkündür. Tədqiqatçılar insan hüquq və azadlıqlarının inkişafına və təkamülünə tarixi baxımdan yanaşaraq onları birinci, ikinci və üçüncü nəsil insan hüquqları kimi təsnifata ayırmışlar. Burjua inqilablarının nəticəsi olaraq, birinci nəsil hüquq və azadlıqlara fikir, vicdan və din azadlığı və hər bir vətəndaşın dövlət işlərinin idarə edilməsində iştirak hüququ, qanun qarşısında bərabərlik, yaşamaq, azadlıq, şəxsiyyətin təhlükəsizliyi, əsassız həbsin və qanunsuz saxlamanın yol verilməzliyi, sürgündən azad olma, ədalətli məhkəmə hüququ, habelə digər şəxsi (mülki) və siyasi hüquqlar kompleksini daxil edirlər. İkinci nəsil insan hüquqları xalqların öz iqtisadi səviyyəsini yaxşılaşdırmaq, mədəni statuslarını genişləndirmək, geniş sosial imkanlar qazanmaq, o cümlədən əmək, təhsil, sosial təminat, istirahət, mədəni həyatda iştirak etmək və sair bu kimi elementləri özündə birləşdirir. İkinci dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra isə insan hüquqlarının üçüncü nəslə formalaşdırılmağa başlandı. Bu hüquqlar mahiyyət etibarilə insanların həmrəyliyinə, kollektiv hüquqlarına, ümumilik və cəmiyyət vasitəsilə həyata keçirilən hüquq sistemini əhatə edir. (1, 148-151)

Elmi ədəbiyyatlarda mahiyyətinə, məzmununa və əhatə dairəsinə görə insan hüquq və azadlıqları “şəxsi hüquqlar və azadlıqlar”, “siyasi hüquqlar və azadlıqlar”, “sosial – iqtisadi və mədəni hüquqlar və azadlıqlar”, (2, 144-181; 3, 11) “prosesual hüquqlar və azadlıqlar”, “şəxsi, mülki hüquq və azadlıqlar” və sair bu kimi təsnifatlara ayrılır. (4, 3-19; 5, 8-12) Müxtəlif qanunvericilik aktlarında, elmi nəzəri tədqiqatlarda göstərilən təsnifatların özləri müəyyən sistemli elementlərə ayrılır. Bu barədə təsnifatları ümumiləşdirsək ondan nəticə etibarilə şəxsi (mülki) hüquq və azadlıqlar – bərabərlik hüququ, yaşamaq hüququ,

azadlıq hüquq, mülkiyyət hüququ, təhlükəsiz yaşamaq hüququ, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ, fikir və söz azadlığı, nigah hüququ, vicdan azadlığı, milli mənsubiyyət hüququ, ana dilindən istifadə hüququ; siyasi hüquq və azadlıqlar – vətəndaş hüququ, cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak etmək hüququ, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, seçki hüququ, müraciət etmək hüququ, birləşmək hüququ, sərbəst toplaşmaq hüququ, məlumat azadlığı, siyasi sığınacaq hüququ; sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar və azadlıqlar – mülkiyyət hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, yaradıcılıq azadlığı, azad sahibkarlıq hüququ, əmək hüququ, tətillər hüququ, istirahət hüququ, sosial təminat hüququ, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ, sağlamlığın qorunması hüququ, mədəniyyət hüququ, təhsil hüququ, mənzil hüququ, zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ; prosesual hüquq və azadlıqlar – hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı, hüquqi yardım almaq hüququ, məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinə yol verilməməsi, təqsirsizlik prezumpsiyası, bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi, məhkəməyə təkrar müraciət hüququ, qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi, tutulan, həbsə alınan və cinayətin törədilməsində ittiham edilənlərin hüquqları kimi sistemli elementləri və ya altsistemləri əhatə edir.

Cəmiyyətdə vətəndaşların vəzifələri dedikdə, onların vergilər və başqa dövlət ödənişlərini ödəmək, vətənə sədaqət göstərmək, dövlət rəmzlərinə hörmət etmək, vətəni müdafiə etmək, tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunmasını təmin etmək, ətraf mühitin qorunmasına səy göstərmək, qanuna zidd vəzifələrin icrasına yol verilməmək kimi vəzifələri müəyyənləşdirmişdir. Müxtəlif yanaşmalar və müxtəlif bölgələr əsasında təsnifatlara da rast gəlmək mümkündür. Lakin, insan hüquq və azadlıqlarının tarixinə, məzmun və mahiyyətinə, tənzimlənmə obyektinə və sair meyarlara görə təsnifatlaşdırmaq ən çox elmi tədqiqatlar üçün, problemin mahiyyətini açmaq üçün əhəmiyyətli ola bilər. Ümumiyyətlə, subyektiv xarakterli müxtəlif təsnifatlar və yanaşmalar kontekstində beynəlxalq və dövlətdaxili qanunvericilik aktlarında artıq normalaşdırılmış təsnifatlara

üstünlük verilməsi tamamilə məqsədəuyğun və məntiqli hesab olunmalıdır. Buna görə də belə təsnifatlarda beynəlxalq hüquqi aktlarda ifadə edilmiş bölgülər, məsələn BMT-nin “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt”ında, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt”ında və digər bu kimi beynəlxalq sənədlərdə göstərilən təsnifatlara üstünlük verilməlidir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının subyektlərə görə təsnifatı zamanı, “uşaq hüquqları”, “qadın hüquqları”, “milli azlıqların hüquqları”, “qaçqınların hüquqları”, “xarici vətəndaşların və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları” və sair bu kimi təsnifatların aparılması problemin tədqiqi və qanunvericilik normalarının tətbiqi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insanın və vətəndaşın geniş hüquq və azadlıqları təsbit olunsa da, lakin belə təsnifat aparılmamışdır. Bununla belə insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının müxtəlif mənələrə və məzmunu, tənzimətə obyektinə görə təsnifatlaşdırılması, onların tətbiqi və bu sahədə elmi tədqiqatların aparılması üçün faydalı ola bilər.

İnsan hüquq və azadlıqları sahəsində təbii və pozitiv hüquq nəzəriyyələrinin yaranması və formalaşması fikri qədim tarixə malik olsa da, bununla yanaşı bu sahədə üç yüz illik mübarizə tarixi mahiyyət etibarilə liberal demokratik təlimlərə söykənir. İnsanın təbii hüquqları onun məhz insan kimi doğulması, təşəkkül tapması, şəxsiyyəti, ağılı, ləyaqəti, vicdanı ilə birlikdə məcmuu şəklində dəyərlidir. Bu hüquqlar bərabərliyə əsaslanır, alınmaz və pozulmaz hesab edilməklə, insan hüquqları ayrılmaz, ümumi, universal, bitkin və mükəmməl səciyyə daşıyırlar. (6, 13) İnsan kimi doğulmuş varlıq onun malik olduğu irqdən, cinsdən, dildən, dindən, siyasi və digər baxışlardan, milli və sosial mənşədən, mülkiyyətdən, doğum və başqa xarakterizəedici xüsusiyyətlərdən asılı olmayaraq insan haqlarına və azad olmaq hüququna malikdir. İnsan hüquqları cəmiyyət üzvü olan fərdin, geniş mənada şəxsiyyətin mükəmməliyini, bütövlüyünü səciyyələndirən ümumbəşəri mədəniyyətin əsas elementi kimi də qiymətləndirilə bilər. İnsan hüquqları cəmiyyətin özəyi-

nin möhkəmləndirilməsinə, siyasi qarşıdurmanın aradan qaldırılmasına və cəmiyyətin ahəngdar şəklə, demokratik və hüququ əsaslarla inkişafına xidmət edir, əxlaqi mahiyyət daşıyır. Buna görə də müasir dünyamızda insan hüquqları ideyası ictimai inkişaf prosesinə istiqamət və təkan verən mühüm ideyalardan biri kimi dəyərlidir. İnsan hüquqları cəmiyyətin, dövlətin, hər şeydən əvvəl isə insanın, onun şüurunun inkişafı ilə sıx bağlıdır. Hakimiyyətlə münasibətdə şəxsiyyətin hüquqlarının və azadlıqlarının etiraf olunmasının və dərk edilməsinin ilkin tarixi forması təbii hüquq ideyası əsasında formalaşmış və böyük inkişaf yolu keçmişdir. İnsan hüquq və azadlıqlarına dair çoxsaylı nəzəriyyələr və baxışlar olmuşdur. Lakin təcrübə cəhətdən insan hüquq və azadlıqlarının son dərəcə zəruri və vacib olduğu, əsasən XX əsrdə baş verən iki dünya müharibəsindən sonra daha da aktuallaşmışdır. İnsan hüquqları haqqında məsələ şəxsiyyətin hüququ statusu ilə üzvü surətdə bağlıdır. Bu insanın cəmiyyətdə və dövlət həyatında yerini, hüququnu, azadlıqlarını, vəzifəsini, məsuliyyətini səciyyələndirən və özündə birləşdirən mürəkkəb elementlər sistemidir. Şəxsin hüquqi statusu cəmiyyətdə onun vəziyyətini, varlığını, tələbatlarını, maraqlarını, mənafeələrini, fəaliyyətini özündə əks etdirir. İnsan hüquqları insanlar arasında, insanla dövlət, insanla cəmiyyət arasında qarşılıqlı münasibətləri ehtiva edir. Şəxsin hüququ statusu onun ictimai statusunun bir hissəsi kimi fərdin əsas hüquqlarını əhatə edir. Buna görə də bu problem konkret ictimai münasibətlər, sosial imkanlar və vəzifələr çərçivəsini əhatə edir. Təsadüfi deyil ki, 1945-ci il Nurnberg məhkəməsinin qərarında nasist liderlərinin ittihamının əsasında onların “insaniyyətə qarşı cinayət” kimi səciyyələndirilən əməllərinin dayandığı qeyd edilirdi. Çünki ictimai-siyasi həyatın əsasında dayanan insan bütün maddi və mənəvi nemətlərin əsas yaradıcı olmaqla həyata gəlməsi ilə əldə etdiyi təbii hüquqlar - insan-cəmiyyət və insan-dövlət münasibətlərində ən yüksək səviyyədə dayanmalıdır. Bu mənada dövlətlə qarşılıqlı münasibətlərində hər bir insan, məhz ona məxsus olan əxlaqi və hüquq haqların əsl sahibi olmağa tamamilə haqlıdır. Buna görə də hər bir insan doğulduğu gündən böyük, təkrar olunmaz və qiymətli

mətli bir varlıq olmaqla onun öz muxtariyyəti, müstəqilliyi, sərbəstliyi, şərəfi və ləyaqəti vardır. Dövlətin insanın ləyaqətinə toxunaraq onun muxtariyyətinə, müstəqilliyinə müdaxilə etməyə ixtiyarı yoxdur. Bu da onu göstərir ki, hər hansı bir hakimiyyətin hüquq, vəzifə və azadlıqlarının konkret çərçivəsi, həddi və hüdudu vardır. Bu baxımdan hər kəs öz hüquqlarını qoruyaraq dövlət qarşısında müvafiq tələblər irəli sürməyə tamamilə haqlıdır. İnsan ona məxsus olan, anadan doğularaq qazandığı hüquqlarla vəhdətdədir, ondan ayrılmazdır, onunla birlikdədir. Dövlət cəmiyyətin müəyyən inkişaf mərhələsində insanlar tərəfindən yaradılmış siyasi təsisat olmaqla mahiyyət etibarlı ilə onun əsas vəzifəsi insana, onun rifahına xidmət etməkdir. İnsanlar öz hüquqlarını müdafiə etmək məqsədi ilə dövlətə könüllü olaraq verdikləri hüquqlar sərhəddində müstəqil hakimiyyətə sahibdir. Buna görə də heç bir qanun insan hüquqlarını kifayət qədər əsaslar və səbəblər olmadan pozmaqda və ya azaltmaqda haqlı hesab oluna bilməz.

Qlobal mahiyyət daşıyan dövlət bəşəriyyət tarixində ən aparıcı bir təsisata çevrilsə də, əslində o, insandan sonda dayanır və ona xidmət göstərməyə, onun hüquqlarını qorumağa borcludur. Ədalətli və demokratik cəmiyyətlərdə “hakimiyyət bölgüsü” prinsipinə ciddi əməl edilməklə yaradılan qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətləri özbaşınalığın və səlahiyyətlərin zəbt edilməsinin qarşısını almağa xidmət edir. Məhz buna görə də ölkə miqyasında yeganə suveren hakimiyyətin məhz dövlətə mənsub olması ideyası, bütün mütərəqqi təlimlərdə birmənalı şəkildə dəstəklənir. Dövlət ölkənin daxilində və xaricində tam müstəqil olmaqla heç bir qurumdan, heç bir təşkilatdan asılı ola bilməz. “Beynəlxalq Montevideo Konvensiyası” (1933) dövlət statusuna aydınlıq gətirərək onun daimi əhaliyə, əraziyə, hökumətə, suverenliyə sahib olan bir təsisat kimi keyfiyyət əlamətlərini əks etdirmişdir. (7, 40-41) Bu da hüquqi cəhətdən beynəlxalq miqyasda hər hansı bir dövlətin qanuni və suveren xüsusiyyətlərinin, onun müstəqilliyinin əsas atributu olduğunu tam təsdiq edir. Beynəlxalq hüquq, dövlətin mövcud olmasını onun suverenliyi ilə şərtləndirir. Suverenlik dövlət hakimiyyətinin konkret

ərazi daxilində müstəqilliyinin və aliliyinin keyfiyyət göstərici hesab olunur. Dövlətin daxili suverenliyi konstitusiyaya hüququ, xarici suverenliyi isə beynəlxalq hüquq elmi tərəfindən öyrənilir. (8, 49)

Suverenlik dövlətin siyasi və hüquqi keyfiyyəti olmaqla hakimiyyətin daxilində və xaricdə tam müstəqil olması ilə səciyyəvidir. Təsadüfi deyildir ki, BMT Nizamnaməsində, BMT Baş Məclisinin 1970-ci il Bəyannaməsində, Helsinki Yekun aktında suveren bərabərlik və suverenliyə xas olan hüquqlara hörmət etmək, müasir beynəlxalq hüququn ümumi tanınmış prinsipi kimi bəyan edilmişdir. BMT Nizamnaməsinin ikinci maddəsinin birinci bəndində göstərilir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı onun bütün üzvlərinin suveren bərabərliyi prinsipinə əsaslanır. (9, 8)

Dövlət suverenliyi dövlət hakimiyyətinin həmin dövlətin daxilində qeyri-məhdud üstünlüyünü, dövlət başçısının isə xarici münasibətlər sahəsində tam müstəqilliyini nəzərdə tutur. (10, 79) Buna görə də suveren bərabərlik prinsipinin məzmununu açarkən professor Lətif Hüseynov bunun əsasən iki elementdən ibarət olduğunu vurğulayır. O göstərir ki, hər bir dövlət tam suverenliyə malikdir, öz siyasi və iqtisadi sistemini sərbəst və maneəsiz olaraq özü müəyyən edir. Hər bir dövlət bütün digər dövlətlərin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə hörmət etməlidir. Suveren bərabərlik prinsipinin məzmununa daxil olan ikinci ünsürə görə isə bütün dövlətlər ərazisinin miqyasından, əhalisinin sayından, inkişaf səviyyəsindən və hərbi-siyasi potensialından asılı olmayaraq hüququ cəhətdən bərabər olmaqla beynəlxalq təşkilatlarda hər bir dövlət bir səsə malikdir. Buna görə də beynəlxalq hüquq normaları dövlətlər tərəfindən qarşılıqlı razılıq yolu ilə bərabər hüquqlu əsasda yaradılır. (8, 29)

İnsan hüquq və azadlıqları probleminin tədqiqində mühüm mərhələlərdən birini qadın və kişi hüquqlarının kompleks öyrənilməsi məsələsi təşkil edir. Bu problem bəşəriyyət tarixində həmişə diqqət mərkəzində olsa da, lakin onun müasir tələblər baxımından tədqiqi əsasən keçən əsrdə aktuallaşmağa başlamışdır. Problem müxtəlif ölkələrdə müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən araşdırıl

masına baxmayaraq, bu məsələdə boşluqlar, ziddiyyətlər və öyrənilməli məsələlər həddindən çoxdur. Xüsusilə, Azərbaycan kimi öz müstəqilliyini, zaman etibarını ilə yeni bərpa etmiş ölkələrdə qadın hüquqlarının öyrənilməsi çox vacibdir.

Ana təbiət insanı kişi və qadın cinsi kimi iki növə ayırmaqla əslində bioloji, sosioloji və hüquqi fərqliliyin ilkin əsasını qoymuşdur. Buna görə də əsrlər boyu kişi-qadın münasibətlərində fiziki gücü ilə fərqlənən kişinin rolu həmişə üstün olmuş, cəmiyyətdə və ailədə hakim mövqeyinin üstünlüyü ilə seçilmişdir. Bütün bunlara görə də tarixin müəyyən mərhələlərində, təbii olaraq qadın hüquqları uğrunda hərəkət başlamış və bu uzun illər davam etmişdir. Etiraf edilməlidir ki, müəyyən uğurlu nəticələr əldə edilməsə də, lakin qadın hüquqlarının geniş təsbitində və real surətdə həyata keçirilməsində inqilabi dəyişikliklər, əsasən XX əsrdə baş vermişdir. Bu proses indi də davam etməkdədir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində qadın hüquqları sahəsində böyük uğurlar əldə edilsə də, bununla belə dünyanın bəzi regionlarda qadın hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində ciddi böhran indi də qalmaqdadır. (11, 78-90)

Bu gün dünyada aparılan müxtəlif istiqamətli elmi tədqiqatlarda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması probleminə xüsusi önəm verilsə də, fəqət qadın hüquqlarının və ya kişi hüquqlarının müstəqil tədqiqat mövzusu kimi fərqli araşdırılması hallarına yalnız son illərdə rast gəlmək mümkündür. Normativ-hüquqi yaradıcılıq baxımından da qadın hüquqlarına həsr olunmuş müstəqil və ayrıca qanunların qəbul edilməsi təcrübəsi kifayət qədər yenidir. Daha geniş mənada vurğulamaq zəruridir ki, qadın hüquqları və azadlıqları ilə bağlı bir sıra beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normaları mövcud olsa da, bu gün nə milli, nə də beynəlxalq səviyyədə müstəqil olaraq "qadın hüquqları" haqqında normativ-hüquqi akt indiyə kimi hazırlanmamış və qəbul edilməmişdir.

Tarixən cəmiyyət - dövlət münasibətlərində insan amili həmişə aparıcı mahiyyət daşımışdır. Bu da onunla əlaqədardır ki, bəşəriyyət tarixində bütün hadisələrin və proseslərin əsasında məhz İnsan - Fərd - Şəxsiyyət faktoru dayanır. Təsə-

düfi deyil ki, məhz insanın bir varlıq olaraq müxtəlif elm sahələri tərəfindən öyrənilməsi, tədqiq olunması zaman-zaman davam etdirilmişdir. Yer üzündəki canlıların ən yüksək və ali təbəqəsi, tarixi prosesin, maddi və mənəvi mədəniyyətin yaradıcısı və inkişafının subyektivi olan insana indiyə kimi bitkin anlayış verilməmiş, onun mahiyyəti və səciyyəvi xüsusiyyətləri sona qədər araşdırılmamışdır. Eyni zamanda, insan cinsinə məxsus olan subyektlərin - qadının və kişinin mahiyyəti, ümumi və fərdi səciyyəvi xüsusiyyətləri tam araşdırılmamış, ümumiyyətlə bu məhfuma və onun arxasında dayanan insan obrazına - kişi və qadına bioloji, sosial, hüquqi, fəlsəfi və sair mənalarda mükəmməl aydınlıq gətirilməmişdir. Tədqiqatlarda insan, qadın, kişi hüquqları, onların ümumi və fərdi cəhətləri, mahiyyəti, yeri və rolu dəqiqləşdirilməmiş, ictimai-siyasi, humanitar və təbabət elmlərinin müxtəlif sahələri tərəfindən kompleks tədqiqatlara cəlb edilməmişdir. Bu baxımdan insan və qadın hüquqlarının mahiyyətinin, hüquqi aspektlərinin və səciyyəvi xüsusiyyətlərinin tədqiq olunması son dərəcə vacib və aktual mahiyyət kəsb edir. (12, 14)

İnsan-cəmiyyət-dövlət münasibətlərində hüquqi tənzimlənmə, idarəçilik sistemində istisnasız olaraq ən çox ehtiyac duyulan fəaliyyət sahələrindən biri hesab olunur. Hüquq isə cəmiyyətdə qanunauyğun olaraq meydana gələn, sosial baxımdan qarşılıqlı fəaliyyətin elə bir xüsusi formasıdır ki, onun bütün iştirakçıları qarşılıqlı, ötürücü hüquqlara və vəzifələrə sahib olur və insanın tələbatlarını, maraqlarını dövlətin qadağan etmədiyi, yaxud yaratdığı xüsusi orqanların simasında təminat verdiyi və mühafizə etdiyi xüsusi qaydada realizə edilir. Hüquq münasibəti cəmiyyətdə və dövlət həyatında tərəflərin konkret davranışını müəyyənləşdirir və ictimai təcrübəyə tənzimlənmə, qayda elementi daxil etməklə sosial-iqtisadi əsasa və özünəməxsus hüquqi xüsusiyyətlərə malik olur. Bu baxımdan son illər insan-cəmiyyət-dövlət münasibətlərində diqqəti ən çox çəkən məsələlərdən biri, bəlkə də birincisi məhz insan hüquqlarının və azadlıqlarının tədqiqi, öyrənilməsi, onların etibarlı müdafiəsinin təmin olunması sahəsində səmərəli fəaliyyətin təşkilatı-hüquqi

əsaslarının təkmilləşdirilməsi problemi hesab oluna bilər. Şəxsiyyətin hüquqlarının və azadlıqlarının hüquqi baxımdan qanunvericilikdə əks olunması, həyata keçirilməsi və müdafiəsi demokratik və hüquqi dövlətin ən vacib funksiyalarından biridir. Bu hüquqların mükəmməlliyi və müdafiəsi bəşər tarixində insanlığın ən ideal arzularından biri olmaqla, müasir hüquqi dövlətlər qarşısında da duran mühüm prioritetlərdən hesab edilir. Buna görə də vaxtı ilə siyasi xadimlər, nəzəriyyələr tarixi siniflər mübarizəsi kimi səciyyələndirən tədqiqatçılar, bu gün tarixi insan hüquqları və azadlıqları uğrunda mübarizə tarixi kimi xarakterizə etməkdə tamamilə haqlıdırlar. Təsədüfi deyildir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, bəşər ailəsinin bütün üzvlərinə xas olan ləyaqətləri və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarını qəbul etməyi - azadlığın, ədalətin və ümumi sülhün təməli olduğunu, insan hüquqlarına laqeydliyin və həqarətin bəşəriyyətin vicdanını hiddətləndirən vəhşi əməllərə gətirib çıxardığını və insanların söz və əqidə azadlığına mane olacağı qorxusu və ehtiyaclardan azad olacaq bir dünyanın yaradılmasının insanların ən ali arzusu kimi bəyan etdiyini, insanın müstəbidliyə və zülmkarlığa qarşı sonuncu vasitə kimi əl atmağa məcbur qalmasını təmin etmək məqsədi ilə insan hüquqlarının qanun hökmüylə qorunmasının zəruri olacağını, insanın əsas hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə və dəyərlərinə, kişi və qadınların hüquq bərabərliyinə olan inamlarını təsdiq etdikləri və daha çox azadlıq şəraitində sosial tərəqqiyə və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yardım göstərmək, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hamılıqla hörmət və riayət etmək niyyətini alqışlayaraq “Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi”ni – insan hüquq və azadlıqlarının zəngin və mükəmməl formada ifadə edən beynəlxalq əhəmiyyətli Bəyannaməni elan etdi. Bu Bəyannamənin preambula hissəsində, insan hüquqlarına və azadlıqlarına dair yaranmış tarixi zərurətin beynəlxalq zəminləri, məqsədləri və vəzifələri mükəmməl formada öz ifadəsini tapmış və əsaslandırılmışdır (9, 51-58).

Tədqiqatlar göstərir ki, qadın və kişi – “insan” adlanan varlığın iki tərəfini, iki fərdi cinsi ehtiva etsə də, zahiri və daxili baxımdan müəyyən ox-

şarlıq elementləri mövcud olsa da, mahiyyət etibarlı ilə onlar heç də eyni deyillər. İnsan olaraq qadın və kişi, daxili və xarici bədən quruluşlarına, bioloji və fizioloji xüsusiyyətlərinə, cinsi fəaliyyətlərinə, vərdislərinə, temperamentlərinə, sinir sistemlərinə, əqli və zehni qabiliyyətlərinə, yaddaşlarına, sosial və psixoloji davranışlarına, hadisə və proseslərə yanaşmalarına, cəmiyyətdəki və məişətdəki fərqli rollarına və digər çoxsaylı xüsusiyyətlərinə görə biri-birindən kəskin surətdə fərqlənirlər. Nəsil artırmaq üçün kişi cinsinə mənsub olan orqanlardan fərqli olaraq, ana təbiət qadının nəsil artırmaq üçün vacib olan orqanlarını möhkəm sümük müdafiə sistemi ilə etibarlı şəkildə, hər hansı xarici təsirlərdən və zədələrdən qoruyan bir sahədə, qarın boşluğunda yerləşdirmişdir. Bu anaya olan ilahi məhəbbətin əsl təəcəssümü kimi də qiymətləndirilə bilər. Dünyaya uşaq gətirmək üçün vacib olan əlaqə zamanı kişi toxumlarının sayı bir milyon ədədi keçdiyi halda, qadın orqanizmi bütün həyatı boyu cəmi dörd yüz ədəd yumurta hüseyrəsi hasil edir. Qadın yumurta hüseyrəsi olduqca mürəkkəb quruluşa malik olmaqla, nəsillərarası irsiyyət xüsusiyyətlərinin ötürülməsində əsas daşıyıcı funksiyasını yerinə yetirir. Qadın yumurtasının yaranması və inkişafı da kifayət qədər mürəkkəb olmaqla, yalnız insan orqanizminin normal temperatur şəraitində - 36,6 dərəcədə yetişir. İnsan genomundakı 23 cüt xromosomdan 22-nin insanın cinsiyyətinə heç bir dəxli yoxdur. Yalnız 23-cü xromosomun - qadındakı “XX”, kişidəki “XY” xromosomlarının cinsiyyətlə bilavasitə əlaqəsi vardır. Kişi Y – xromosomu, qadın X-xromosomuna nisbətən olduqca az informasiya daşıyıcısıdır. Kişi toxumu yalnız eyni şansa “Y” və “X” daşıyıcısı olmaq imkanına malikdir. Əgər mayalanma zamanı yumurta hüseyrəsinə Y xromosomu keçərsə dölün cinsinin oğlan, X xromosomu keçərsə isə qız olacağı müddəası elmi cəhətdən tam təsdiq edilmişdir. Oğlanlarda Y xromosomunun genealogiyasını genetik analizlə yoxlamaq mümkün olduğu halda, qızlarda X xromosomlarının hansının atasından, hansının anadan alındığını yoxlamaq və müəyyən etmək çətindir. (13, 111-113; 14, 46-47; 15, 33-34; 16, 10-21, 17, 121-125;)

Ümumiyyətlə, qadın və kişi cinsi bioloji, fizioloji, psixioloji, genetik, sosial və bir çox digər xüsusiyyətlərinə görə fərqli mahiyyət daşıyırlar, hətta onlar vahid “insan” adı altında təmsil olunsalar da və ya ilk baxışda oxşar görünsələr də təhlillər göstərir ki, hər iki cins biri-birindən birmənalı şəkildə fərqlidirlər. Bunların hər birinə - qadına və kişiye indiyə qədər müstəqil anlayışlar verilməsi ənənəsi hələlik ki, elmə məlum deyildir və onların fərqiindən danışarkən bir qayda olaraq tədqiqatlarda çox vaxt cinsi fərqə həmişə üstünlük verilmişdir. Lakin elə ən qədim hüquq abidələri hesab edilən dini kitablarda - Zəburda, Tövratda, İncildə, Quranda qadına və kişiye fərqli münasibət az və ya çox dərəcədə əks etdirilmişdir. İncildə və dünyanın ən qədim eposu sayılan “Bilqamış” dastanında kişinin və qadının ayrı - ayrı cins olaraq Allah tərəfindən yaradıldığı, xəlf edildiyi göstərilmişdir. Orada qeyd edilmişdir ki, Adəm və Həvva ilk insanlar olaraq yaradıldıqdan sonra, onlar arasında mehr yarandı, ünsiyyətə girərək ər-arvad kimi yaşamağa başladılar. Bu da kişi - qadın münasibətlərinin başlanğıcı, məbədi hesab oluna bilər. Qədim Şumer əfsanələrinə görə Göy (An) və Yer (Ki) arasında yaranmış münasibətlərdən Engül və Enki tanrıları doğuldu və bununla da insan nəslini yaranıb inkişaf etməyə başladı. Sonralar qadağan edilmiş meyvələrə tamah gösərən Enki tanrısı günah əməlinə görə cənnətdən qovuldu. Rəvayətə görə onun bədəninə səkkiz hissəsindən, səkkiz şəfaverici vasitə, qabırğa hissəsindən isə Minti ilahəsi - həyat yoldaşı kimi yaradıldı. Bu da onu göstərir ki, kişinin qadının qabırğasından yaradılması müddəası bir ideya kimi hələ qədim şumer rəvayətlərində belə öz əksini tapmışdır. İncildə isə bundan fərqli olaraq, qadının kişinin qabırğasından yaradılması müddəası irəli sürülmüşdür. İncildə insanın iki cinsi özündə birləşdirən varlıq kimi yaradıldığı müddəası öz əksini tapmış, kişi bütün yaranışın “tac”ı kimi təqdim edilmiş və qadının onun qabırğasından yaradıldığı göstərilmişdir. İnsan adlanan bu varlıqların - qadının və kişinin fərqli yaranışı, onların heç də biri-birinin eyni olması demək deyil, fərqli və müəyyən mənada əksikliklərin vəhdəti kimi vahid bir adda, “insan” kimi ya-

radılması və təşəkkül tapması da müəyyən bir məntiqə, qanunauyğunluğa söykənmişdir. Belə ki, antik fəlsəfədə göstəriləndiyi kimi, dünyada hər şeyin ikili mahiyyəti olduğu kimi, qadın və kişi də fərqli mahiyyət daşıyırlar. Bu da ondan irəli gəlir ki, tarixən yalnız biri-birinə zidd olan qüvvələrin yeni həyatın başlanğıcı və inkişafı üçün əsas ola bilməsi müddəası elmdə aranan mahiyyət daşımışdır. Çünki qadın və kişi fərqliliyi olmadan bu gün insan nəslinin inkişafının mümkünsüz olması müddəası artıq elm tərəfindən birmənalı şəkildə öz təsdiqini tapmışdır. Bu mənada dünyanın - insanlığın davamı və inkişafı, sonradan birmənalı şəkildə öz təsdiqini tapmış məntiqi mühakimələrə əsaslandığı heç bir şübhə doğurmur. Belə ki, həyatın dialektik inkişafının məğzində məhz əksliklərin vəhdətinin və mübarizəsinin dayandığı, əslində bununla bir daha etiraf edilir. Bu gün müasir elmin inkişafı tam təsdiq edir ki, mayalanmış insan rüşeyminin ilkin mərhələsində faktiki olaraq cins olmur. Əslində o, cinsiz olaraq, ümumi bir insan rüşeymi kimi özünü göstərir və bu rüşeym beş həftədən sonra öz cinsi əlamətlərini, özününün ilkin elementlərini formalaşdırmağa başlayır. Doqquz həftəlik dölnün cəmi 2 qram çəkisi, 3 sm uzunluğu olmasına baxmayaraq, mikroskop altında gələcək kişinin və ya qadının ilkin əlamətlərini müşahidə etmək mümkündür. Artıq hamiləliyin dördüncü ayından sonra dölnün cinsiyyətini - qız və ya oğlan olacağını həkimlər müəyyən edə bilirlər. Hətta bu gün elmi fəaliyyət nəticəsində sübuta yetirilmişdir ki, ana bətnində olan rüşeymin inkişafının ilkin mərhələsində dölnün gələcəkdə qız və ya oğlan olacağına stimül vermək, istiqamətləndirmək, təsir göstərmək, tənzimləmək, necə deyərlər idarə etmək artıq reallığa çevrilmişdir. Qız doğularkən oğlana nisbətən 25 qram yüngül olur. Bu fərq sonralar da yaş nisbətinə görə davam edir. Yetkin qadının ürəyi kişinin ürəyi ilə müqayisə də həcmcə kiçik olur. Qan dövrünü miqdarca azlıq təşkil edir, nəfəs sisteminin imkanları geri qalır. Qadın orqanizminin bütün funksional sistemi, xolestrin mübadiləsi istisna olmaqla, öz zəifliyi ilə seçilir. Buna görə də kişinin qan damarlarında xolestrin daha çox yığılıb qalır və nəticədə qadınlara nisbətən

kişilərdə ürək-damar xəstəlikləri əhəmiyyətli dərəcədə çox olur. Kişilərdə sümüklərin ölçüləri və əzələ kütləsi çox olduğuna görə o, fiziki cəhətdən daha güclü olur. Qeyd edilməsi zəruridir ki, 10 yaşadək olan qızların qol qüvvəsi eyni yaşlı oğlanlara nisbətən artıq olmasına baxmayaraq, sonralar bu fərq oğlanların xeyrinə əhəmiyyətli dərəcədə artır və dəyişir. Statistik təhlillər göstərir ki, bütün dünya ölkələrində qadınların orta yaş ömrü kişilərə nisbətən daha çox olur. Bu da kişilərin payına düşən fiziki işin ağırlığı, spirtli içkilər, tütün qəbulu, zərərli vərdişlərin təsiri və digər bu kimi mənfi amillərlə sıx bağlıdır.

Təhlillər göstərir ki, kişinin və qadının əqli qabiliyyətlərində, başda və beyində belə aşkar fərqli cəhətlər vardır. Qadınların intuisiya imkanları geniş olur və onlar kifayət qədər emosionallıqları ilə seçilir. Qadınlar həyat münasibətlərində və əlaqələrində özləri üçün mənəvi qida almaq imkanına üstünlük verdikləri halda, kişilər maddi tərəfə daha çox diqqət yetirirlər. Onlar öz istedadlarını poeziyada və təsviri incəsənətdə reallaşdırdıqları halda, bəstəkarlıq istedadı zəif inkişaf edir, özlərinə məlum olan həqiqətləri üzə vurmağı, ailələrinin və ya münasibətlərinin korlanacağı, dağılacağı qorxusu ilə gizlətməyə meyilli olur, məkrilik, hiyləgərlik bacarığı ilə fərqlənirlər. Kişiləri pis xəbərlər, peşə uğursuzluqları, maddi çətinliklər, qadınları isə tənhalıq, ailə narazılıqları, uşaqlarla bağlı problemlər daha çox narahat edir. Qadınları sevgidə məhəbbət, nəzakət, diqqət və hörmət maraqlandırarsa, kişiləri öz vaxtlarını zövqlə keçirmək, şəhvət hissi və şöhrətpərəstlik xüsusiyyətləri daha çox cəlb edir. (18, 74)

İslam dininə görə Allah dünyanı əvvəl yaratmış, sonra isə insanı xəلق etmişdir. Bu mənada Qurani-Kərimin “əl-Hicr” surəsinin 26-cı ayəsində deyilir: “Biz insanı quru - (toxunduqda saxsı kimi səs çıxaran) və qoxumuş (və ya torpaqdan dəyişib başqa şəkllə düşmüş) qara palçıqdan yaratdıq!”

“...(ya Peyğəmbər!) xatırla ki, o zaman sən Rəbbin mələklərə belə demişdir: “Mən palçıqdan bir insan (Adəmi) yaradacağam, onu tamamlayıb (insan şəklinə salıb) Öz ruhumdan (Özümün yaratdığım ruhdan) üfürən kimi ona səcdə edin” (19, əl-Hicr surəsi)

Dini kitablarda qadın kimi təqdim edilən Həvva hər şeyi bilməyə, öyrənməyə can atan varlıq kimi təsvir edilir ki, bu da qadın xislətini, onun istənilən hadisələrə və proseslərə daxilən marağını, öyrənmək və bilmək həvəsini xarakterizə edən və fərqləndirən tipik səciyyəvi keyfiyyətlərdən hesab oluna bilər. Kişi kimi təqdim edilən Adəm isə əksinə, sadələhv, çox passiv və primitiv formada – “gil-palçıq parçası” kimi təqdim edilir. Elə bunun nəticəsidir ki, ilahi qaydaları pozaraq Həvva qadağan olunmuş meyvəni dadıb yeməklə, dəyişir, Adəmi də yoldan çıxarmaqla qoyulmuş qadağaları pozur. Həvvanı çılpaq və cazibədar bir xanım kimi görən Adəm sevib-sevilmək eşqi ilə yanır, alovlanır. Nəticədə Allahın qoyduğu qaydalara əməl etməyən Həvvanın özbaşına hərəkətləri, onun bir növ şeytanın felinə uyaraq yoldan çıxması, qadın nəslinə nifrət yaradır və zaman-zaman Həvvanın irsi davamçıları olan qadınların lənətlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Başqa sözlə bu rəvayət ilkin dövrdə qadının kişi üzərində mövqe üstünlüyünü göstərir və cəmiyyətin inkişaf tarixində qadın, “kişini yoldan çıxaran”, “qoyulmuş qaydalara əməl etməyən” varlıq təəssüratı yaradır. Buna görə də xristianlıqda qadınların hüququ həmişə məhdudlaşdırılmış və bəzən onlara şeytan münasibəti, nifrəti təlqin edilmişdir. Avropada qadınların “murdar olmaları”, onların İncilə toxunmasının qadağan edilməsi də buradan qaynaqlanır. Hələ XVIII əsrdə Fransada “Qadın insandır, yoxsa Şeytan?” mövzusunda konfransın keçirilməsi buna misal ola bilər. Elə buna görə də, XIX əsrin sonlarına qədər xristian aləmində qadınlara intensiv olaraq mənfi münasibət göstərilmiş, ona murdar varlıq kimi İncilə əl uzatmaq belə yasaq edilmişdir.

Tarixi məxəzlər və arxeoloji qazıntılar bəşəriyyətin ilkin dövründə ibtidai formada da olsa, ailənin idarə olunmasında, ərzaq təminatında, ocağın qorunmasında, nəslin artırılmasında, uşaqların böyüdülməsində hakim mövqenin anaya – mədərşaha məxsus olduğunu sübuta yetirir. Belə ki, İsveç alimi İohan Bahofen 1861-ci ildə “Ana hüququ nəzəriyyəsi” adlı əsərində arxeoloji qazıntıların və aparılan elmi tədqiqatların nəticəsində hələ patriarxal, yəni ata hökmranlığı dövründən əvvəl ana hökmranlığının, yəni mədərşahlı-

ğın mövcud olduğunu sübuta yetirmişdir. Oxsar mövqe alman alimi Fridrix Engelsin “Ailənin, xüsusi mülkiyyətin və dövlətin mənşəyi” əsərində də öz təsdiqini tapmışdır. Bir çox arxeoloqlar da dünyanın müxtəlif ölkələrində apardıqları qazıntılar zamanı ana hökmrənliyinin tarixən mövcud olması nəticəsinə gəlmişlər. Sonralar təbiətin və cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamış əmək bölgüsünün təşəkkülü, qəbilələrarası ziddiyyətlərin və münaqişələrin, amansız təbiətlə mübarizənin kəskinləşməsi, fiziki gücün üstünlüyü hesabına əldə edilən uğur, qələbə, maddi nemətlər uğrunda mübarizə tarixi, cəmiyyətdə kişilərin rolunun əhəmiyyətli dərəcədə güclənməsinə stimül vermiş və sanki qadının rolu arxa cəbhəyə, ikinci sıraya keçmişdir. Bununla belə, qədim dinlərdə və rəvayətlərdə qadının rolu bir ana kimi çox vaxt müqəddəsləşdirilmiş, qədim şumerlər qadını- ananı hər şeydən - vardan, dövlətdən, övladdan belə üstün tutmuşlar. Həyatda hər şey qazanmaq, əldə etmək olar, ancaq ananı yox. Buna görə də ana müqəddəs hesab olunmuş, analıq ləyaqəti, analıq haqqı hər bir övlad üçün, hansı cinsə mənsub olmasından asılı olmayaraq əzəli və əbədi olmuşdur.

Qədim yunanlarda Fidiy, Poliket və Kresilay kimi heykəltəraşların Artemida məbədinin sütunları üzərində yaratdıqları gözəl, cazibəli qadının sağ döşü (süd vəzisi) kəsilmiş vəziyyətdə təsvir edilmişdir. Bu da onunla əlaqədar idi ki, antik dövrdə qız uşaqlarının sağ süd vəzisi yandırılaraq kəsilirdi ki, amansız döyüşlər zamanı oxun yayını çəkərkən döşləri ona mane olmasın. Bəlkə bu fakt cəmiyyətin bütün ağırlığını öz üzərində daşımaq missiyasının aparıcı qüvvəsi kimi ananın - mədərşahın bir varlıq olaraq, qadın təkamülünün ibrətamiz nümunəsi, olmaqla onun keşməkeşli taleyi haqqında məlumat verir.

Ümumiyyətlə qadının və kişinin genetik, bioloji, fizioloji xüsusiyyətləri, davranış və düşüncə tərzləri, intellektuallıq əmsalları, əqli kamillik səviyyəsi, sosial təyinatı əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Qadın məntiqi, kişi məntiqindən kəskin sürətdə seçilir. Öz fəaliyyətində qadın həmişə nə istədiyini bilir. Qadın düşüncəsinə görə əgər məqsədə çatmaq qarşıya qoyulmuşdursa, o zaman

məqsədə çatmaq yolları ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün feminizim ictimai hərəkəti qadınların cəmiyyətdə rolu, hüquqları və vəzifələri ilə məşğul olan bir fəlsəfi təlim, hərəkət kimi müəyyən uğurlara nail olsa da, müxtəlif mənfi təzahürlərində meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. İnsanlar cinsi həyatın təbii gedisinə ən müxtəlif üsullarla və vasitələrlə müdaxilə etmək imkanlarına sahib olmuşlar. Qadınlar hamiləliyin qarşısını müxtəlif üsullarla almağa çalışır, rüseymin hansı cinsə mənsub olmasını bildikdən sonra müəyyən istiqamətlər seçir, ona daha çox sərf edən oğlanı və ya qızı seçim edərək saxlamaq imkanı və ya əksinə, məhv etmək imkanı əldə edir. Qadın orqanizmi heç nəyə baxmadan hormon ifraz etmək keyfiyyətini saxlayır və o bu fəaliyyətini müəyyən yaşa qədər davam etdirir. Belə əməliyyatların və müdaxilələrin nəticəsində cinsi əlaqənin intensivliyinə baxmayaraq, hamiləlik baş vermir və populyasiyada gender disbalansı yaranır. Seksual aktiv qadınların sayı çoxalır, onların cinsi cüt tapmaq şansı azalır. Qadın aqressivləşir və bu aqressivlik kişiyyə yönəlir. Bu zaman qadının cinsi instinkti nə baş verdiyini “anlamır”, nəticədə cinsi meyil öz cinsindən olan fərdlərə doğru yönəldilir və beləliklə, lesbiyanlıq kimi xoşagəlməz təzahürlər yaranır. Cinsi cəhətdən fəal qadınların çox olması kişilərdə cinsi toxluğun yaranmasına gətirib çıxarır, onlar passivləşir və oyanma vəziyyətinə gəlmək üçün müxtəlif dərman vasitələrindən, preparatlardan istifadə etmək zorunda qalır. Bu zaman qadın aqressivliyinin yaratdığı qorxu hissi kişiyyə öz zəifləmiş cinsi meylini başqa səmtə yönəltməyə təhrik edir. Bütün bunların nəticəsində də qadınlar və kişilər arasında müxtəlif cinsi pozğunluqlar və anomal hadisələr baş verir. Yaxud uşaq doğumunu tənzim etmək üçün qadınlar müxtəlif vasitələrdən istifadə edir, doğuşun qarşısını alır, uşaqların sayını və cinsini tənzim edir və bəzən də genetik cəhətdən qüsurlu doğulan zəif fərdlər nəsil törətmədən tələf olurlar. Öz körpəsini itirən ana ruhi sarsıntılar keçirir və bu sarsıntıının təsiri altında yenidən uşaq doğmağa həvəs qalmır. Dünyaya qüsurlu gələn körpələrin yaşamaq imkanları müasir tibbi texnologiyalardan istifadə etməklə genişlə-

nir və qüsurlu doğulan uşaqların sayı çoxalmağa başlayır. Bu gün seksual pozğunluqlar kontekstində və qüsurlu yanaşmalar nəticəsində təəssüf ki, homoseksualizm yanlış olaraq orqanizmin xüsusiyyəti kimi təqdim edilir. Son illər feministlər kişinin və qadının xarici görünən fərqlərinin aradan qaldırılmasını vacib hesab edir və bu cəhətə xüsusi diqqət yetirirlər. Bəzi kişilər özlərini “üçüncü cins”in nümayəndələri kimi aparmağa xüsusi meyl göstərirlər. Uniseks geyim qaydasının və geyim paltarlarının təbliğinə geniş yer ayrılır. Homoseksualizmdən başqa uniseksin ən pozğun təzahür formalarından biri kimi özünü göstərən karnaval mədəniyyəti mahiyyət etibarlı ilə transvestizm fenomeninin artmasına səbəb olur. Bu fenomenin əsas mahiyyəti fiziki cinsin xarici əlamətlərini minimum səviyyədə aşağı salmaqla qadın və kişi arasındakı fərqi aradan qaldırılmasına istiqamətlənmişdir. Bu günkü meyillər və reallıqlar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dünyamız feminizasiyalaşmaqdadır. Bu baxımdan Məhəmməd peyğəmbərin - “özünü qadına oxşadan kişini və özünü kişiyə oxşadan qadını lənətləməsi” tamamilə haqlı hesab edilməlidir. Xristianlıqdan fərqli olaraq islam qadın və kişinin Allah qarşısında bərabər olduğunu və bərabər hüquqlu yaradıldığını təsbit edir. “Mömin olub yaxşı işlər görən – Allaha itaət edən kişi və qadına (dünyada və axirətdə) xoş həyat nəsb edəcək və etdikləri ən yaxşı əməllərə görə mükafatlarını verəcək” kimi müddəalar islamın son dərəcə mütərəqqiliyini və müasirliyini şərtləndirir. Ümumiyyətlə, qız cinsinə mənsub olaraq doğulmuş körpələrini ən amansız üsullarla qətlə yetirən ərəb dünyasında Məhəmməd peyğəmbərə (s.ə.s) tanrıdan daxil olan müqəddəs kəlamların təsiri altında birdən-birə kəskin surətdə dəyişməsi islam dininin dünyəvi və fəlsəfi mahiyyətini və əhəmiyyətini dərindən başa düşmək üçün olduqca ibrətamizdir. Məhz İslam dini qadına və anaya ən yüksək dəyər və hörmət təcəssüm etdirərək, “cənnətin anaların ayağı altında olması” kimi böyük bir qiymət vermiş, ana, qadın, qız ictimai mühitdə və ailədə verilən yüksək dəyəri ilə seçilmişdir.

Aparılan təhlillər qadın və kişi münasibətlərini ən müxtəlif istiqamətlərdə tədqiq və təhlili təsdiq

edir ki, onlar fərqli bioloji varlıq olmaqla yanaşı cəmiyyətdə və ictimai siyasi proseslərdə fərqli mövqeləri ilə seçilirlər. Qadının cəmiyyətdəki rolu haqqında danışarkən xüsusilə qeyd edilməlidir ki, bu gün bəşəriyyət insan cinsinin mövcudluğunda, artmasında, təşəkkülündə və təkamülündə qadına - anaya minnətdar olmalıdır. Qadın anadır, bacıdır, həyat yoldaşdır, cəmiyyətin üzvüdür, maddi nemətlərin istehsalçısıdır, odun və ocağın keşikçisidir. Qadın – ana, kişilərdən fərqli olaraq dünyaya insan – övlad, nəsil gətirmək qabiliyyətinə malikdir. Ailənin qorunub saxlanması, dünyaya uşaq gətirilməsi, ona süd verilməsi, böyüdülməsi, inkişaf etdirilməsi, tərbiyə olunması, insan cinsinin bioloji fərqliliyinin qorunub saxlanması məhz ananın, qadının adı ilə bağlıdır.

Təbiətdə və cəmiyyətdə qadın cinsinə mənsub olan fərdin öz bətnində uşaq yetişdirməsi, dünyaya gətirməsi, doğması, ona döşlərindən süd verib bioloji inkişafın təmin etməsi, bir ana kimi nəvəziş və qayğı göstərməsi, tərbiyə edib yetişdirməsi, gələcək həyata hazırlaması və sair bu kimi maddi, mənəvi, bioloji və əxlaqi xüsusiyyətlərin məcmusu özündə analıq və ya ana olmaq keyfiyyətlərini ehtiva edir. Normal vəziyyətlərdə bu xüsusiyyətlərin və fəaliyyətin kişidə və ya kişi cinsli şəxsə olması mümkünsüzdür.

Tarixi proseslər və reallıqlar qadının rolunu təəssüf ki, tarixi keçmişlərdə zaman-zaman azaltmış, qadınlar ən müxtəlif mənalarda təqib olunmuş, sıxıntılara məruz qalmış və cəmiyyətin sonrakı inkişafında həyat onları öz hüquqları uğrunda mübarizə aparmağa vadar etmişdir. Bu proses əsrlərlə ən müxtəlif coğrafi ərazilərdə, regionlarda, ölkələrdə, ictimai-siyasi quruluşlarda az və ya çox dərəcədə təkamül yolu keçmiş, cinslər arasında günü bu gündə bərabərlik idealdə vəziyyəti təmin olmamışdır. Buna görə də bu gün qadın hüquqlarının müstəqil fenomen kimi tədqiqi son dərəcə vacib və əhəmiyyətlidir. Hüququn subyektivi kimi qadın hüquqlarının kompleks tədqiqi, hər şeydən öncə ən müxtəlif elm sahələr – biologiya, fiziologiya, genetika, antropologiya, psixologiya, təbabətin müxtəlif sahələri, fəlsəfə, hüquq, ictimai-siyasi elmlərin ən müxtəlif sahələri tərəfindən zaman-zaman əldə edilmiş elmi kəşflərə, tə-

limlərə, nəzəriyyələrə, baxışlara əsaslanaraq insana – o cümlədən kişiyyə və qadına müstəqil olaraq bir subyekt kimi, bioloji, sosial varlıq kimi konkret anlayış verilməsindən başlanmalıdır. Bu fenomenə indiyə kimi mükəmməl anlayış, definisiya verilməmişdir. Heç şübhəsiz, bu da insan hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən qadınla bağlı olan ən müxtəlif problemlərin, o cümlədən qadın hüquqlarının tədqiqində müəyyən çətinliklər yaratmışdır. Buna görə də, bizim fikrimizcə, müxtəlif elm sahələrinin apardığı tədqiqatlar, araşdırmalar, təhlillər və əldə olunmuş məlumatlar məcmuu şəklində yekunlaşdırılaraq “insan”a bir varlıq kimi, onun biri-birindən fərqli cinsləri olmaq etibarını ilə “kişi”yə və “qadın”a ayrı-ayrılıqda müstəqil olaraq aşağıdakı anlayışların verilməsi məqsədəmüvafiq hesab edilməlidir:

Beləliklə, yer üzündəki canlıların ən yüksək və ali təbəqəsi, tarixi prosesin, maddi və mənəvi mədəniyyətin yaradıcısı və inkişafının subyekt, həyatın digər formaları ilə genetik cəhətdən bağlı olan, əmək alətləri və maddi nemətlər istehsal etmək qabiliyyətinə, aydın nitqə, təfəkkürə, şüura, zəkaya, cəmiyyətdə ictimai-siyasi rola malik olan, fəal hərəkətlər edən, həyatın gözəlliklərindən, təbiətin ecazkarlıqlarından zövq almağı bacaran, bioloji, fizioloji, morfoloji, genetik, anatomik əlamətlərin məcmusunu özündə birləşdirən, öz nəslini artırmaq kimi bioloji funksiyaları yerinə yetirməyə qadir olan, biososial və intellektual varlıq - insan cinsi hesab olunur. İnsan kişi - erkək, və qadın - dişi kimi iki bioloji cinsdə təmsil olunur.

Təbiətdə, ailədə və cəmiyyətdə kişi kimi sosial rolu, anatomik, genetik, fizioloji, morfoloji, emosional, psixi və fiziki xüsusiyyətləri, cinsiyyət vəzilərinin erkək histoloji quruluşu, kişi cinsinə mənsub olan hormonlar ifrazetmə qabiliyyəti, cinsi və hormonal xromosomları, tənəsül orqanları, qadının dünyaya uşaq gətirmək sahəsindəki fəaliyyətində aktiv erkək rolu olan, habelə kişi kimi səciyyəlandırilə bilən çoxsaylı digər xüsusiyyətlərin məcmusunu özündə ehtiva edən bioloji insan cinsi, kişi hesab edilir və bu kişi cinsinin əsas mahiyyətini təşkil edir.

Təbiətdə, ailədə və cəmiyyətdə qadın kimi sosial rolu, anatomik, genetik, fizioloji, morfoloji, emosional, psixi, fiziki xüsusiyyətləri, cinsiyyət vəzilərinin dişi histoloji quruluşu, qadın cinsinə mənsub olan hormonlar ifrazetmə qabiliyyəti, cinsi və hormonal xromosomları, tənəsül orqanları, dünyaya uşaq gətirmək, ona süd vermək, analığın digər başqa keyfiyyətlərini özündə əks etdirən və ana kimi səciyyəlandırilə bilən kompleks xüsusiyyətlərin məcmusunu özündə ehtiva edən bioloji insan cinsi isə qadın hesab olunur. Buna görə də fərdi mahiyyət daşıyan qadın cinsi və qadına mənsub olub hüquqların və azadlıqların beynəlxalq standartlarının müəyyən edilməsi və dövlətdaxili hüquq sistemində təsbit olunması müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Təsadüfi deyil ki, beynəlxalq hüququn ən mühüm prinsiplərindən biri dövlətlərin və beynəlxalq hüququn digər subyektlərinin insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət etməsi prinsipi təşkil edir. Qadın hüquqlarının kişi hüquqları ilə bərabərləşdirilməsi, eyniləşdirilməsi, yaxud qadın hüquqlarının genişləndirilməsi uğrunda hərəkət, cinslərin bərabərliyinin təmin olunması sahəsində ictimai-siyasi təlimlər – feminizm və gender siyasəti bir çox ictimai-siyasi xadimləri öz ətrafında birləşdirsə də, apardığımız və yuxarıda şərh etdiyimiz müddəalar qadın və kişi bərabərliyinin bioloji, fizioloji, hüquqi, sosial və digər baxımdan bərabərliyinin mümkünsüz olduğunu tam təsdiq edir. Qadın və kişinin təbiət tərəfindən bəxş edilmiş bioloji, fizioloji, sosial, genetik, psixoloji və digər çoxsaylı cəhətlərindəki kəskin fərq feminizm və gender təlimlərinin illuziya olduğunu sübuta yetirir. Buna baxmayaraq, ailədə, cəmiyyətdə, dövlət həyatında qadının müstəsna rolu, dünyaya uşaq gətirmək kimi müstəsna yaradıcılıq fəaliyyəti, insan nəslinin inkişafında, maddi nemətlər istehsalında onun rolu qadın hüquqlarının aparıcı mahiyyətini təsdiq edir. Bu baxımdan qadın hüquqları, bütün mənalarda genişləndirilməli, cəmiyyətdə qadın, həm də ana olmaq etibarını ilə onun əvəzsiz və misilsiz xidmətləri azad və intihəsiz olmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. İnsan hüquqları, Bakı, 2005, s.148-151
2. İnsan hüquqları, Bakı, “Şirvanəşr”, 2005 (tərcümə: E.A.Likaşevanın rəhbərliyi ilə hazırlanmış dərslərin tərcüməsi);
3. İnsan hüquqları: bəşər rifahının təməli, Bakı, “İnam” Plüralizm Mərkəzi, 2001
4. Əliyev Q. Azərbaycan qanunvericiliyi insan hüquqları haqqında, Bakı, 2000;
5. Mehdiyev Fərhad, Nəzəriyyə və təcrübədə insan hüquqları, Bakı, 2013
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2010, “Hüquq” ədəbiyyatı
7. Ümumi hüquqi və dövlət nəzəriyyəsi, Bakı, 2006
8. Hüseynov L. Beynəlxalq hüquq, Bakı, 2000
9. Beynəlxalq sənədlər toplusu, Bakı, 2005, I cild
10. Əsgərov Ə. Beynəlxalq hüquq, Bakı, 1979
11. Həsənzadə S. “Heydər Əliyevin Azərbaycan qanunvericiliyində qadın hüquqlarının təsbit olunması sahəsində rolu”, Ulu öndər Heydər Əliyevin 90 illiyinə həsr olunmuş Konfransın materialları, Bakı, may 2013
12. Zahidov V. İntihar, Bakı, 2012
13. Кайданов Л.З. Генетика популяций. Москва, Изд-во «Высшая школа», 1996;
14. Сингер М., Берг П. Гены и геномы: В 2 т., Москва, Мир, 1998, т.1,2;
15. Льюин Б. Гены: Пер. с англ. – Москва, Мир;
16. Малахов Г. Женские тайны, мужские проблемы, Москва, 2002;
17. Айала Ф., Кайгер Дж. Современная генетика: В 3 т. М.: Мир, 1987-1988, т.1-3
18. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə.Psixologiya, Bakı, 2000
19. Qurani Kərim, (ərəb dilindən tərcümə edənlər: Ziya Bünyadov və Vasim Məmmədəliyev), Bakı, “Qismət”, 2006

Саида Гасанзаде**Сущность человеческого и женского права**

После восстановления государственной независимости в стране были внедрены в жизнь комплексные мероприятия в области свободы и прав человека, имплементация международных правовых норм в национальные правовые нормы. Референдуму была принята Конституция Азербайджанской Республики, права и свобода человека были закреплены в нормативно-правовых актах. Преобразование внутри государственной правовой системы и формирования защитных механизмов продолжается по сей день. Видятся запланированная работа по внедрению в национальные правовые нормы в соответствии с международными нормами прав и свободы женщин. В работе ссылаясь на международные нормативно-правовые акты дана характеристика женским правам и комментируются его характерные свойства. До сих пор эта проблема не нашла своего решения и остается не достаточно изученным. Именно поэтому в статье были указаны ключевые элементы этого законопроектного и были предоставлены экспертам во время разработки проекта. В статье были разъяснены актуальные проблемы пол права женщин и предложено решение этой проблемы. Можно с уверенностью сказать что работа является вкладом в научно-практическую разработку этой проблемы.

Saida Hasanzada**Summary of human and women rights**

Systematical and system measures carried out in our country assume exception importance in the direction of raising of the efficiency of defence of Human Rights and freedoms. Investigation of the typical features of the woman rights is quite urgent from this point of view. Therefore investigating of different peculiarities of the woman and man point of genetic, biological, physiological and legal view and determining of the woman rights system has importance today. In the article have been given the new conception to the woman use of new scientific methods and methodology. It have been shown that the biological man is woman what has the social role, anatomical, genetic, physiological, morphological, emotional, psychical, physical features, the female histology system of the sex glands, the ability of secreting hormones belonging to woman sex, the sexual and harmonic chromosomes, the qualities bring child, to give milk to child and other qualities what characterize the woman as mother. Therefore determining of the international standards of the woman rights and freedoms and reflecting their in the national right system have exceptional importance. In the article have been investigated typical features of the woman and have been applied approaches newlyly concerning to complex features of the woman.